

23 Noordhollandse veenheiden

Wim Meyer (1946).

Inleiding.

Wellicht de grootste attractie van de Noordhollandse veentjes vormen de verspreide plekjes waar je diverse heidesoorten kunt tegenkomen: veentjes gelegen aan de oevers van plasjes in voormalige veenderijen, langs doorbraakkolken, langs IJsselmeer- en IJdijken en op de plaats van een paar vroegere doorvaartverbindingen tussen de grote meren en de Zuiderzee.

Dopheide, kraaiheide en struikheide zijn het meest algemeen (benoorden het IJ resp. in 31, 14 en 9 kwartierhokken), maar andere soorten uit de heidefamilie ontbreken toch ook niet. Zo komt bij Limmen, aan de Oosteinder Poel bij Aalsmeer en in het Naardermeer de rode bosbes voor. Bij Katham benoorden Monnikendam groeien zelfs lavendelheide en veenbes! Deze laatste soort is aan de Oosteinder Poel ook erg algemeen. De ingevoerde lepeltjesheide, overbekend van Vlieland en Terschelling, vangt in de dophei-struikheivegetatie bij de Haarlemmerliede zijn broertje veenbes.

Ons sjoccers interesseert natuurlijk in de eerste plaats de vraag: vertonen deze heidevegetaties onderling veel overeenkomst, met andere woorden, vormen ze zoiets als een lokaal gezelschap en lijkt(en) dit(deze) gezelschap(pen) veel op de heiden in het oosten en zuiden van ons land? Om dit na te gaan maakte ik enkele jaren achtereen jacht op heidegroeiplaatsen en maakte ik zoveel mogelijk opnamen. Aan de hand van een samenvatting van een vijftigtal opnamen (de tabel is te groot om volledig op te nemen) zal ik nu een overzicht van de Noordhollandse veenheiden proberen te geven.

Het aspect van de heidebegroeiingen.

Bovengenoemde heidesoorten komen in de Noordhollandse veentjes uitsluitend voor in de Sphagneta die zich van 2 tot 5 dm boven de grondwaterspiegel verheffen. De groeiplaatsen vertonen meestal een opvallende soortenarmoede (gemiddeld 20 soorten hogere planten en mossen) en zijn verder gekenmerkt door een lage pH in de moslaag (pH circa 4.0), dus

een hoge zuurgraad. Meestal bevatten zij maar één van de bovengenoemde heidesoorten. Blijkbaar hangt het al of niet samen voorkomen voornamelijk af van de ouderdom van de vegetatie en de verspreidingskansen van de diverse soorten. Uit esthetisch oogpunt vormen de heidebegroeiingen de mooiste plekjes van de Noordhollandse venen. 's Zomers vormt het tere lichtrose van bloeiende dopheide met het violet van struikheide en de en de gele sterretjes van tormentil een schilderachtig geheel. Als achtergrond moet je je dan denken een schakering van lichtgroen van veenmossen en rood viltmos tussen het donkergroen van haarmossen en kraaiheide. De haarmossen en soms ook gaffeltandmos vormen vaak bulten tussen de heistruikjes. Minder opvallend zijn enkele rozetjes van zonedauw en de groene bladsprietjes van veenpluis. Op sommige plekjes komen nog verspreide pollen van kam- en stekelvaren voor. Bij nauwkeurig onderzoek van de moslaag ontgaan peermos en de levermossen *Cephalozia connivens* en *Pallavicinia lyelli* ons meestal niet.

In allerlei variaties op dit thema kunnen we de heidevegetatie tegenkomen. Natte stadia waarin relictten uit voorgaande gezelschappen hun bestaan rekken, drogere met mossen die de *Sphagna* beconcurreren en ook overgangen naar het veenberkenbos met opslag van struiken en bomen. Elk terrein heeft verder zijn eigen bijzonderheden, die ook in de heidevegetatie tot uiting komen.

Enkele voorbeelden ter illustratie. We beginnen dan met enkele dopheidevegetaties te bekijken. Op het veentje 'De Vlot' bij Kwadijk treden gewoon haarmos en lijsterbes sterk op de voorgrond; vandaar dat je hier geen heideopnamen zonder deze planten kunt maken. Bij 'Het Die' bij Limmen vormen de dopheidegroeiplaatsen een mozaiek. Dat zelfde is het geval op de percelen langs de Drie-elssloot in het Naardermeer. Daar valt het bovendien op dat tormentil zo goed als geen rol speelt. De heidevegetaties aan het voormalige Twiskegebied, het Ilperveld en het veentje bij Katham kun je je niet zonder deze fleurige planten voorstellen.

Interessante gegevens zijn bij het onderzoek te voorschijn gekomen met betrekking tot de verspreiding van enkele hoogveen-*Sphagna* in West-Nederland. Benoorden het IJ werd de mooiste vondst gedaan in het heitje aan het plasje 'De Leek' bij Broek in Waterland. Aan de rand van deze dopheidebegroeiing, waarin hier en daar wat veenpluis, zonedauw, een armetierige moerasviool en enkele rietstengels voorkomen boven een dichte moslaag van rood viltmos en gaffeltandmos, afgewisseld door bulten van *Sphagnum palustre*, polletjes peermos, dito slank haarmos en kussentjes

van het levermos *Cephalozia connivens*, ontdekte ik een mooie pol van het purperrood aangelopen veenmos *Sphagnum magellanicum*. In de oostelijke hoogvenen bestaan de Sphagneta voor een groot deel uit deze soort. Later werden in het Naardermeer bij de dopheidebegroeiingen ook verschillende groeiplaatsen van dit mos ontdekt. Een in het westen meer algemeen hoogveen-Sphagnum is *Sphagnum rubellum*, ook wel beschouwd als een ondersoort van *Sphagnum acutifolium*. Benoorden het IJ en in het Naardermeer is dit hoogveenmos niet erg zeldzaam. *Sphagnum papillosum*, erg lastig in het veld van *Sphagnum palustre* te onderscheiden, compleeteert dit stel hoogveen-Sphagna. In het Broekerveld, bij het Naardermeer werd deze soort in en buiten heidevegetaties waargenomen. Maar laten wij even van deze afzonderlijke bespreking van de Sphagna-verspreiding afstappen en aandacht besteden aan enkele kraaiheidevegetaties. In hoofdzaak verschillen deze niet sterk van de dopheidebegroeiingen. We vinden ze onder meer bij het Alkmaardermeer, in het Ilperveld, het Noorderveen en bij Aandammerbrug. Eén groeiplaats verdient uitsjoccersoogpunt sterk de aandacht; dat is de hoofdverspreidingshaard van kraaiheide in het Zwetgebied bij Wormer en Jisp, tevens de mooiste groeiplaats van *Sphagnum rubellum* benoorden het IJ: het natuurmonumentje de Baanakkers (bij Jisp). Aan weerszijden van een berkenbosje strekt zich daar een prachtig ontwikkelde kraaiheidevegetatie uit. Tussen de kraaiheidestruiken vinden wij overal *Sphagnum rubellum*. In het midden schijnt de bodem al zo sterk verzuurd te zijn, dat riet er zo ongeveer verdwenen is.

De Oosteinder Poel bevat de mooiste veenbesgroeiplaatsen. Hele velden van Sphagneta, hoofdzakelijk opgebouwd door *Sphagnum recurvum* en *Sphagnum rubellum*, de haarmossen *Polytrichum commune* en *Polytrichum juniperinum* var. *strictum* en het levermos *Cephalozia connivens* zijn overdekt door de slanke stengeltjes van veenbes. Ook in Sphagneta waarin nog veel relictten van moerasplantengezelschappen voorkomen treedt de veenbes in dit natuurmonument op. Hier en daar komen facies van rode bosbes, dopheide en kraaiheide voor. Rode bosbes, de naam zegt het al, houdt het in het veenberkenbos ook uitstekend uit.

Bespreking van de tabel.

Uit de tabel blijkt:

1ste. Er bestaan geen essentiële verschillen tussen vegetaties van dopheide, kraaiheide, rode bosbes, veenbes en gemengde heiden. De plekken

waar de 'hoogveenindicatoren', in de Frans-Zwitserse systematiek kensoorten van het Sphagnetum medii et rubelli, voorkomen, vallen wat aantal betreft in het niet tegenover de heidevegetaties waarin zij ontbreken.

2de. De hoofdmassa van de planten die het Noordhollandse heidegezel-schap opbouwen wordt, behalve door de heidesoorten zelf, geleverd door algemene veenmosbegeleiders.

3de. Relicten als riet, lisdodde en enkele moerasveenplanten komen schaars voor. De lijst hiervan had nog langer kunnen worden als alle soorten die één keer voorkwamen ook opgenomen waren. Dit zijn o.a. wede-rik en moeraswederik, melkeppe, engelwortel, moerasvaren, addertong, welriekende nachtorchis, appelbes en zomereik.

4de. Boom- en struikgroei nemen een ondergeschikte plaats in. In dit verband moeten wij nog even bespreken: de plaats van de veenheiden ten opzichte van het berkenbos.

De spaarzame opslag van berken en grauwe wilg hoeft nog geen aanduiding te zijn dat de successie onherroepelijk in de richting van het berkenbos gaat, want niet alle kiemplanten brengen het tot volwassen bomen. In de 7 jaren dat ik de kraaiheidevegetatie van de Baanakkers bij Jisp waar-nam, heeft de boomgroei zich niet merkbaar over de heidevegetatie uit-gebreid, terwijl toch elders rondom berkenbosjes in de heideloze veen-mosvegetatie veel berkenopslag voorkomt. Bij het mozaiek van heide in berkenbos bij Limmen en in het Naardermeer neemt de boomopslag in de heidevegetatie meer een bescheiden plaats in. Op diverse plekken komen heide en berkenbos naast elkaar voor. Je krijgt sterk de indruk dat hier geldt: Wie het eerst komt het eerst maalt. Je zou dan aan moeten nemen, dat daar waar eerst de heide gaat groeien het berkenbos geen kans meer krijgt en dat op plekken waar berken opslaan geen heide kan groeien. Dat laatste is zeker waar, want de heidesoorten zijn in ons klimaat op natte bodem typische 'lichtplanten'.

M.a.w. de hypothese die hier uit voorkomt is dat heide en berkenbos elkaar meer in de ruimte dan in de tijd afwisselen, dat de veenheiden dus ten opzichte van het berkenbos een zelfstandige plaats als eindsta-dium van de successie innemen. Er is een kansje dat de zwammenflora en het feit dat zowel heide als berken mycorrhizaplanten zijn, hiermede verband houden.

NOORDHOLLANDSE VEENHEIDEN.

Aantal opnamen	Erica- vegetatie 20	Empetrum- vegetatie 8	Calluna- vegetatie 23	Laagste en hoogste waarden van de gecombineerde schatting:	
Presentie in procenten:					
<u>Heideachtigen:</u>					
Erica tetralix	100	-	50	+5	dopheide
Empetrum nigrum	-	100	40	+5	kraaiheide
Calluna vulgaris	-	-	35	+	struikheide
<u>Hoogveenindicatoren:</u>					
Aulacomnium palustre	100	100	80	+4	rood viltmos
Sphagnum rubellum	15	25	15	+4	
Polytrichum juniperinum var. strictum	15	15	15	+5	veenhaarmos
Cephalozia connivens	40	40	40	+4	
Oxycoccus palustris	-	-	40	2-5	veenbes
Oxycoccus macrocarpus	-	-	40	2-5	lepeltjesheide
Andromeda polifolia	-	-	5	2	lavendelheide
Vaccinium vitis-idaea	-	-	20	+5	rode bosbes
Sphagnum magellanicum	5	-	-	1	
Sphagnum papillosum	-	-	5	+	
<u>Sphagneta-begeleiders:</u>					
Sphagnum recurvum	70	75	60	+4	
Drosera rotundifolia	75	100	70	+2	ronde zonnedauw
Hydrocotyle vulgaris	60	75	35	+2	waternavel
Calyptogeia trichomanis	65	75	50	+1	buidelmos
Sphagnum palustre	70	15	65	+5	
Sphagnum fimbriatum	30	70	15	+	
Pohlia nutans	30	50	30	+2	peermos
Polytrichum marginatum	30	40	-	+3	slank haarmos
Polytrichum commune	45	25	70	+4	haarmos
Sphagnum squarrosum	10	40	5	+5	
Cephalozia bicuspidata	25	75	15	+3	
Viola palustris	40	25	15	r-1	moerasviooltje
Sphagnum plumulosum x)	5	25	5	+5	
Sphagnum acutifolium xx)	10	15	20	+5	
Eriophorum angustifolium	55	50	30	+2	veenpluis
Pallavicinia lyelli	30	40	10	+1	blyttia
Potentilla erecta	40	-	30	+2	tormentil
Calamagrostis canescens	15	15	25	+1	pluinstruisriet
Potentilla anglica	15	15	5	-	kruipeganzerik
Carex nigra	25	25	35	+2	gewone zegge
Salix repens	10	25	10	+1	kruiptwilg
Carex curta	15	-	5	+1	afgekorte zegge

Hammarbya paludosa	-	25	-	+2	algente zegge malaxia
<u>Boom- en struikopslag:</u>					
Rubus spec.	15	15	10	-	braam
Sorbus aucuparia	15	-	10	+1	lijsterbes
Salix cinerea (x aurita)	30	-	15	+3	grijze x geoorde wilg
Betula spec.	30	-	15	+3	berk
Frangula alnus	50	-	5	+	vuilboom
<u>Soorten uit droge stadia:</u>					
Parmelia physodes	15	-	5	+	schorsmos
Cladonia spec.	15	-	-	+	bekermos
Campylopus fragillis	5	-	-	2	kronkelsteeltje
Fleurozium schreberi	10	-	-	+	bronsmos
Hypnum cupressiforme	10	-	-	+	klauwtjesmos
Festuca ovina	5	-	5	+2	schapegras
Pseudoscleropodium purum	5	-	-	1	groot laddermos
Cephaloziella starkei	15	-	-	+	draadjesmos
<u>Indicatoren van cultuurlandinvloeden:</u>					
Anthoxanthum odoratum	60	75	35	+2	reukgras
Holcus lanatus	35	25	25	+1	witbol
Rumex acetosa	30	15	30	r-1	veldzuring
Luzula campestris	30	15	20	+2	veldbies
Hypochaeris radicata	10	15	-	+1	biggekruid
<u>Relicten en overige begeleiders:</u>					
Phragmites australis	95	100	80	+4	riet
Dryopteris cristata	45	40	40	+1	kanvaren
Dryopteris dilatata	35	15	15	+2	brede stekelvaren
Carex riparia	15	-	5	+2	oeverzegge
Scirpus lacustris ssp. glaucus	20	40	-	+3	ruwe bies
Typha angustifolia	25	-	-	+1	kleine lisdodde
Agrostis stolonifera	20	-	20	+1	fioringras
Lychnis flos-cuculi	10	-	5	+	koekoeksbloem
Cirsium palustre	10	40	15	r-2	kale jonker
Epilobium palustre.	5	15	5	+1	moerasbasterdewederik
Lythrum salicaria	10	-	5	+	kattestaart
Juncus subnodulosus	-	-	20	+2	padderus
Peucedanum palustre	20	5	15	+	melkeppe
Lysimachia vulgaris	5	-	5	+	wederik
Lysimachia thyrsiflora	10	-	5	+	moeraswederik
Lotus uliginosus	5	-	5	+2	moerasrolklaver
Angelica sylvestris	10	-	-	+1	engelwortel
Thelypteris palustris	-	5	10	+	moerasvaren
Piatanthera bifolia	15	-	-	+	welriekende nachtorchis

x) Sphagnum plumulosum = Sphagnum nemoreum var. subnitens

xx) Sphagnum acutifolium = Sphagnum nemoreum var. nemoreum

De plaats van de Noordhollandse veenheiden ten opzichte van de oostelijke hoogvenen.

Uit het voorgaande blijkt duidelijk genoeg, voor wie de hoogvenen uit het oosten van ons land kent, dat de heidevegetaties daarvan tamelijk verschillen met de Noordhollandse.

Deze verschillen berusten nu op de volgende oorzaken:

1ste. De verschillende geologische ondergrond: zand-zeelei.

2de. Daardoor een ander uitgangsmilieu en stadia van uiteenlopende successie-reeksen.

3de. De vele onderdompelingen in het zilte nat die Noordholland heeft ondergaan, waardoor het oorspronkelijke 'hoogveen' is 'verdronken' en diverse typische hoogveenplanten met beperkte verspreidingsmogelijkheden zijn verdwenen. Ook dit heeft weer invloed gehad op de samenstelling van het 'uitgangsmilieu'. Een verlandingsserie van brakwater naar hoogveen heeft zich gevormd.

In welke mate bovengenoemde elkaar doordringende oorzaakkomplexen tot het bijzondere karakter van de Noordhollandse veenheiden hebben bijgedragen, is niet precies aan te geven.

